

هزینه فرصت اقتصاد سیاسی ایران در سوریه بین سال های ۲۰۱۱ تا
۲۰۲۲

دکتر افشین متقی^۱

بابک شفیعی^۲

دکتر سمیرا متقی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۲

مقاله علمی-پژوهشی

شماره صفحات: ۷۸ الی ۱۰۲

DOI: 10.22034/wasj.2024.420936.1014

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱دانشیار جغرافیای سیاسی، علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). ایمیل: a.mottaghi@khu.ac.ir

^۲مربی جغرافیای سیاسی، کمیسر دریایی، دانشگاه علوم دریایی امام خمینی (ره)، نوشهر، ایران.

^۳استادیار گروه اقتصاد، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. ایمیل: samira.motaghi@pnu.ac.ir.com

چکیده

سوریه از شرکای راهبردی ایران در حوزه‌های سیاسی و امنیتی محسوب می‌شود و از اولین کشورهایی بود که پس از انقلاب اسلامی، ایران را به رسمیت شناخت و از این‌رو از ابتدا، روابط رسمی دو کشور آغاز شد. سوریه به‌عنوان یکی از کشورهای تأثیرگذار در محور مقاومت، از اواخر ژانویه ۲۰۱۱ درگیر بحران داخلی تحمیلی از سوی غربی‌ها و متحدان منطقه‌ای آن‌ها شد و خسارت‌های سنگینی به این کشور وارد آمد. با نقش‌آفرینی ایران و دیگر متحدان سوریه، امنیت نسبی در این کشور برقرار شده و با شروع دوره بازسازی نیاز است تا این کشور با تقویت بخش‌های مهم اقتصادی و تجاری، خسارت‌های ناشی از بحران را جبران کند.

ایران به‌عنوان یک متحد راهبردی سوریه می‌تواند با نقش‌آفرینی در دوره بازسازی این کشور ضمن افزایش همبستگی دو ملت و تقویت اقتصادی محور مقاومت، حضور خود را در منطقه غرب آسیا از لایه نظامی-امنیتی به لایه اقتصادی گسترش دهد. این مقاله به دنبال آن است که نشان دهد که ایران در موضوع اقتصاد سیاسی نسبت به رقبای منطقه‌ای خود در چه سطحی قرار دارد و این‌که چگونه بر پایه توانش خود متعهد به حمایت از دولت سوریه شده است. فرضیه‌ای که در این راستا مبتنی بر روش توصیفی تحلیلی مورد اثبات قرار گرفت عبارت است از اینکه ایران براساس توانایی خود و با توجه به آشنایی که با جغرافیا سیاسی سوریه دارد در کنار تجربه اقتصادی که در دوران پس از جنگ به دست آورده است می‌تواند با کم‌ترین هزینه فرصت‌های اقتصادی ویژه‌ای را برای کشور به ارمغان بیاورد.

کلیدواژه: ایران، سوریه، اقتصاد سیاسی، هزینه فرصت، غرب آسیا

۱. مقدمه

سوریه کشوری در منطقه خاورمیانه و در نزدیکی مرز اسرائیل کشوری که با توجه به آرمان‌خواهی جمهوری اسلامی ایران در دفاع از مستضعفان جهان اهمیت ژئوپلیتیکی ویژه‌ای برایش داشته و دارد. سابقه همکاری ایران با دولت سوریه در ضدیت با رژیم اشغال‌قدس با انقلاب ۵۷ شروع گردید و در دوره‌های زمانی مختلف ابعاد متفاوتی داشته است. از سال ۲۰۱۱ با شروع بیداری اسلامی جنگی در منطقه شامات شروع گردید که ایران جهت حفظ امنیت پایدار مرزهای خود و دفاع از ارزش‌ها مکتبی خود در آن جنگ حضور فعالی داشته‌اند به‌طوری‌که کادر و نظامی رسمی و غیررسمی و حتی کادر فنی در حوزه اقتصادی در این جنگ جان خود را از دست داده‌اند.

این در حالی است که در زمانی که یک کشور در کشور دیگر حضور پیدا می‌کند و سربازانش در آن کشور جان‌فشانی می‌کنند به دست آوردن منافع اقتصادی، سیاسی و امنیتی از اولویت‌های راهبردی آن کشور قرار می‌گیرد.

این در صورتی است که کشورهای که در جنگ سوریه با حکومت مرکزی سوریه همسو نبودند با قدرت اقتصادی خود به دنبال نفوذ سیاسی در سوریه هستند. این نوشتار به دنبال اثبات

این موضوع است که ایران چگونه می تواند با بهره‌گیری از توانایی‌ها اقتصادی و سیاسی خود به حداکثر مطلوب اقتصادی در کشور سوریه دست یابد؟ فرض نوشتار بر این است که ایران می تواند با توجه به آشنایی میدانی که با فضا، جغرافیا سیاسی و به تبع آن اقتصاد سیاسی کشور سوریه دارد و با توجه به تجربه دوران پس از جنگ ایران و عراق دارد می تواند به کمال مطلوب که همان منافع اقتصادی در سوریه است دست یابد.

۲. مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مبنای نظری در مطالعه فوق بر اساس نظریه هزینه فرصت است که در سال ۱۹۳۶ و در میانه جنگ دوم اروپایی گات فرید هابرلر مطرح نمود طبق نظریه هزینه فرصت هابرلر، هزینه تولید یک کالا عبارت است از مقدار کالای دیگری که باید از تولید آن صرف نظر کرد تا منابع کافی برای تولید یک واحد اضافی از کالای اول فراهم شود. بر این اساس کشوری که دارای هزینه فرصت کمتری در تولید یک کالا است در تولید آن کالا مزیت نسبی دارد در اینجا این فرض که نیروی کار تنها عامل تولید است یا همگنی نیروی کار وجود ندارد و هزینه‌یاب‌های یک کالا برابر با نیروی کاری نیست که در تولید آن به کاررفته است.

کشوری که در آن هزینه فرصت از دست رفته یک کالا پائین تر باشد دارای مزیت نسبی در تولید آن نسبت به کالاهای دیگر است. بدین ترتیب نظریه هزینه فرصت‌های از دست رفته به صورتی قابل قبول قانون مزیت نسبی را بیان می کند زیرا می پذیرد که یک سری از عوامل تولید غیر همگن معمولاً به نسبت‌های مختلف باهم ترکیب می شوند تا محصولات متنوعی تولید کنند. همچنین امکان افزایش هزینه فرصت‌های از دست رفته را در تولید بیشتر هر کالا قبول کرد. به این ترتیب قانون مزیت نسبی را می توان برحسب هزینه فرصت‌های از دست رفته مختلف یا برحسب اختلاف قیمت نسبی کالاها در کشورهای مختلف بیان کرد که اساس تجارت بین کشورها هست. هابرلر از جمله نخستین افرادی است که بین تجارت خارجی و توسعه اقتصادی پیوند برقرار می کند. منابع پویای تجارت بین الملل از نظر وی به شرح زیر است:

۱- منابع بین الملل ابزار مادی لازم را برای توسعه اقتصادی فراهم می آورد.

۲- تجارت آزاد مهم ترین سیاست ضد انحصاری است.

۳- تجارت بین الملل وسیله انتشار اطلاعات و فناوری است.

تجارت ماشین تحرک و جابجایی بین المللی سرمایه از کشورهای توسعه یافته به کشورهای عقب مانده است. حال نوشتار فوق به دنبال آن است که نشان دهد که چه زیرساخت‌هایی در

ایران وجود دارد که می‌تواند در سوریه استفاده کرد تا منافع اقتصادی کشور فراهم کند به عبارت دیگر هزینه تولید یک کالا ایرانی عبارت است از مقدار کالای دیگری که باید از تولید آن در ایران صرف نظر کرد تا منابع کافی برای تولید یک واحد اضافی از کالای اول در کشور سوریه را فراهم شود.

حال با توجه به موضوع تاکنون مقالات زیادی در موضوع جنگ سوریه در قاب اقتصاد پرداخته نشده و یا اگر هم پرداخته شده از نگاه یک پژوهش‌گر غربی به آن نگاه شده است که با جهت‌گیری‌های دموکراسی خواهی و حقوق بشری به آن نگریده‌اند این مقاله به دنبال آن است که نشان دهد که ایران در موضوع اقتصاد سیاسی نسبت به رقبای منطقه‌ای خود در چه سطحی قرار دارد در ادامه به این موضوع بپردازد که ایران چگونه مبنی بر توانایی‌های خود متعهد به حمایت از دولت سوریه شده است. فرض نوشتار بر این است که ایران مبتنی بر توانایی خود و با توجه به آشنایی که با جغرافیا سیاسی کشور سوریه دارد در کنار تجربه اقتصادی که در جنگ ایران و عراق داشته‌اند می‌تواند هزینه فرصت راهبری این امر را به دست بگیرد تا ایران بتواند به هدف مطلوب خود که همانا منافع اقتصادی خود در سوریه است را به دست آورد. در حال حاضر به دلیل عدم امکان دسترسی به آمارهای دقیق تراز تجاری این نوشتار مؤلفه‌های هزینه فرصت ایران در سوریه را مورد بررسی قرار می‌دهد.

موضوعات تحقیقاتی در مورد بررسی اقتصاد سیاسی ایران و سوریه موضوعی که با توجه به اتمام مسئله گروه تکفیری داعش به آن کم‌تر پرداخته شده است. ضرورت به دست آوردن حداکثر مطلوب با توجه به جان‌فشانی‌های نیروهای نظامی ایران در سوریه این موضوع بسیار اهمیت دارد تا به آن به صورت دانشگاهی و نظری نگریسته شود تا چراغ راهی جهت تصمیم‌گیری دولتی قرار گیرند.

شرایط اقلیمی ایران به گونه‌ای است که می‌تواند با مدیریت صحیح آب نیاز سوریه را در بحث کشاورزی و غلات تأمین کند. حال ایران، فلاتی است مرتفع که در عرض جغرافیایی بیست و پنج تا چهل درجه در نیم کره شمالی و در منطقه گرمی واقع شده است. مناطق کویری و نیمه کویری بیش از نیمی از مساحت کشور را اشغال نموده است. حدود یک سوم ایران نیز کوهستانی است و بخش کوچکی از ایران (شامل جلگه جنوب دریای خزر و جلگه خوزستان) از جلگه‌های حاصلخیز تشکیل شده است. ایران دارای تنوع اقلیمی بالایی است. از شمال تا جنوب کشور، به تدریج با مناطق آب و هوایی متفاوتی مواجه می‌شویم. ایران از نظر بارندگی

جزو مناطق آب و هوایی خشک و نیمه‌خشک به شمار می‌رود. میزان بارش سالانه در نقاط مختلف ایران و در فصول مختلف سال متغیر است؛ اما باین‌حال از ظرفیت گسترده کشاورزی در محصولات گندم‌تر غرب، برنج در شمال و جنوب انواع میوه و دانه‌های روغنی می‌تواند هزینه فرصتی مناسب برای دولت سوریه باشد در مقابل سوریه با نام رسمی جمهوری عربی سوریه که در غرب آسیا واقع شده است.

اقتصاد سوریه تا حد زیادی به صنعت و تولید نفت وابسته است. منابع آب محدود و به‌طور مساوی توزیع نشده است؛ بنابراین، کمبود آب به دلیل استفاده زیاد برای کشاورزی آبیاری رایج است (حدود ۰.۸۸٪ از کل آب شیرین). علیرغم دسترسی به آب از چندین حوضه از جمله یرموک و اورونتس، سوریه کسری سالانه آب دارد که در حال حاضر حدود ۳ میلیارد مترمکعب (حدود ۲۰ درصد کل نیاز آبی) برآورد شده است. سوریه با چندین محدودیت اقتصادی از جمله کمبود آب، کاهش تولید نفت، رشد جمعیت، افزایش کسری بودجه و بیکاری بالا مواجه است.

جمعیت سوریه تقریباً ۱۷,۵ میلیون نفر (۲۰۲۰) است. افزایش استرس محیطی ناشی از مصرف بیش‌ازحد آب و آلودگی، جنگل‌زدایی، سوریه را به سمت وضعیت بحرانی هدایت می‌کند (Wisor, 2021:14). با برقراری ثبات در اقتصاد سوریه، بهبود وضعیت معیشت عمومی مردم ممکن می‌شود و می‌توان برای ساخت مسکن و تأمین پایدار آب، برق، گاز و زیرساخت‌های این کشور اقدام کرد؛ موضوعی که رشد و توسعه اقتصادی را برای آینده این کشور فراهم می‌آورد.

۳. روش تحقیق

روش اجرای تحقیق بدین‌صورت است که با جمع‌آوری اطلاعات مرتبط با اقتصاد سیاسی کشور سوریه و ایران در مقالات منتشر شده در داخل کشور و مقالات لاتین چاپ شده در مؤسسات مطالعاتی بین‌المللی و مقالات کوتاه پنج پاراگرافی با درون‌مایه توصیفی تحلیلی به کمک برنامه تحلیل داده‌های کیفی (MAXQDA) که کار کد‌گذاری، طبقه‌بندی و تحلیل رایانه‌ای را انجام می‌داد.

برای کدگذاری و تحلیل داده‌های کیفی، نرم‌افزارهای مختلفی توسعه یافته‌اند. استفاده از نرم‌افزار جهت کدگذاری داده‌های کیفی، این امکان را برای پژوهشگران فراهم کرده تا به

صورت همزمان کدها، قطعات کدگذاری شده و مصاحبه‌ها را در اختیار داشته باشند. همچنین با چند حرکت ساده، به همه موارد مورد نظر در ارتباط با یک کد خاص دسترسی داشته باشند. یکی از نرم افزارهای کدگذاری داده های کیفی نرم افزار مکس کیو دا است. نرم افزار جهت کدگذاری و تحلیل داده‌های کیفی استفاده می گردد.

کدگذاری به روش‌های مختلف در نرم‌افزار مکس کیو‌دا: یکی از قابلیت های خیلی عالی نرم افزار مکس کیو‌دا، قابلیت **creative coding** است. می توان با استفاده از این قابلیت و فضایی که نرم‌افزار در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد کار کدگذاری و همچنین کار طبقه‌بندی و یکی کردن کدها یا به اصطلاح مرج کردن کدها را در فضای کاملاً خلاقانه انجام داد و مدت زمان لازم برای این کار را به نسبت بالایی کاهش دهد.

از قابلیت‌های خیلی خوب دیگر نرم‌افزار مکس کیو‌دا بازیابی کردن یا مراجعه مجدد به سگمنت‌ها یا قطعات کدگذاری شده است. در فرآیند تحلیل و مقایسه کدها و قطعات کدگذاری شده می‌تواند به پژوهشگران حوزه پژوهش کیفی کمک شایانی کند.

این نرم افزار در رویکردهای مختلف پژوهش کیفی از جمله گراند تئوری، پدیدارشناسی، تحلیل محتوا، پژوهش تاریخی، مطالعه موردی استفاده می‌شود موضوع مورد مطالعه پرورش داده شد تا پرسش اصلی تحقیق که همان: ایران چگونه می‌تواند بر حداکثر مطلوب اقتصادی خود در سوریه دست یابد را کدگذاری نمود.

۴. روابط سیاسی ایران و سوریه

با پیروزی انقلاب اسلامی در ۱۱ فوریه ۱۹۷۹، روابط سوریه و ایران که قبل از انقلاب به دلیل قرار داشتن دو کشور در دو اردوگاه شرق و غرب سرد بود، با اتخاذ موضع ضدآمریکایی و ضد صهیونیستی حاکمان جدید در تهران، به سرعت بهبود یافت (Gelbart, 2010:40) و با حمله عراق به ایران در ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۰ این روابط به منزلت استراتژیک رسید و دو کشور اتحادی غیررسمی در مقابل تهدیدات مشترک (عراق، اسرائیل و امریکا) تشکیل دادند (سیمبر و اسمعیلی، ۱۳۹۲: ۷).

در آغاز دهه ۹۰ با توجه به تحولات جدید در منطقه از جمله پیامدهای حمله عراق به کویت در اوت ۱۹۹۰ ایران و سوریه روابط خود را با تشکیل کمیته عالی همکاری بین خود ارتقاء بخشیدند، اما اختلاف‌نظرهای دو متحد بر سر شرکت سوریه در فرایند صلح خاورمیانه، اعلامیه دمشق (۲۰۰۶) و حمایت سوریه از ادعای سرزمینی امارات علیه ایران از گرمی روابط

دو متحد کاست، ولی با انعقاد پیمان نظامی ترکیه و اسرائیل در سال ۱۹۹۶ که باهدف اعمال فشار بر ایران و سوریه پدید آمده بود، موقتاً بر اهمیت اتحاد ایران و سوریه در سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۹۶ افزود (Maltzhan, 2013:39-43).

در زمان بشار اسد، روابط اقتصادی سوریه با ایران نیز گسترش یافت. این گسترش روابط اقتصادی متأثر از عوامل مختلفی است. یکی از دلایل حجم کم روابط اقتصادی سوریه با ایران در دوران حافظ اسد، اتخاذ سیاست‌های اقتصادی سوسیالیستی در سوریه بود که این امر بخش خصوصی را در سوریه نابود کرده و مانع از جذب سرمایه‌گذاری خارجی شده بود (امیدی، ۱۳۸۷: ۲۴)، اما باروی کار آمدن بشار اسد و انجام اصلاحات اقتصادی در سوریه، این کشور درهای خود را بر روی سرمایه‌گذاری خارجی باز کرد، اما به دلیل تحریم‌های اقتصادی غرب، سوریه، تنها موفق به جذب سرمایه‌گذاری برخی کشورهای حاشیه خلیج فارس و ایران شد (کتاب سبز سوریه، ۱۳۸۷: ۲۲۹).

در این راستا، ایران و سوریه با ایجاد چهارچوب‌های اقتصادی و برگزاری چندین دور اجلاس عالی همکاری‌های اقتصادی به ریاست معاون اول رئیس‌جمهور از طرف ایران و نخست‌وزیر از طرف سوریه، مناسبات اقتصادی خود را گسترش دادند. در زمینه اقتصادی انجام پروژه‌های زیربنایی مانند ساخت کارخانه سیمان، سیلوهای گندم، بازسازی گروه‌های برق، ساخت و فروش انواع واگن، ایجاد کارخانه‌های تولید خودرو، احداث کارخانه‌های تولید شیشه و احداث نیروگاه بخشی از روابط دوجانبه را تشکیل می‌دهد (ایزدی و اکبری، ۱۳۸۹: ۳۰). به‌طور کلی حجم سرمایه‌گذاری مستقیم ایران در سوریه تا سال ۲۰۰۸، به سه میلیارد دلار تخمین زده می‌شد (Gelbart, 2010: 40).

منابع و جمعیت از مؤلفه‌ها قدرت دولت سوریه است که خود دولت سوریه در مدیریت و بهره‌برداری از آن سهم نیست؛ اما یکی از فرصت‌هایی که ایران می‌تواند از آن بهره‌برداری کند حضور مستقیم ایران در تجارت در بازار سوریه است. پس از پایان جنگ در سوریه ایران می‌تواند در جهت به ایجاد روابط تجاری با سوریه گام بردارد و با فراهم شدن امنیت فرصت برای صاحبان سرمایه در ایران فراهم است تا تجار و بایگانان بتوانند در سوریه سرمایه‌گذاری کنند.

این هدف تنها مختص ایران نبوده و تمامی کشورهای من جمله ترکیه فرانسه عربستان امارات قطر و حتی تجار رژیم اشغال گر قدس با شرکت‌ها تحت پوشش اقدام به سرمایه‌گذاری در

بازارهای مالی سوریه نموده‌اند. با بررسی آمارهای اتاق بازرگانی ایران در سوریه از مجموع ۴۸ میلیارد دلار صادرات ایران به ۱۵۲ کشور دنیا، سهم کشور سوریه ۲۱۸ میلیون دلار بوده که در رتبه ۲۰ صادراتی ایران قرار داشته است. همچنین از مجموع ۵۳ میلیارد دلار واردات ایران از ۱۱۵ کشور دنیا، سهم سوریه ۳۰ میلیون دلار بوده که در رتبه ۵۰ وارداتی ایران قرار داشته است؛ و بیشترین کالاهای صادراتی به سوریه در سال ۱۴۰۰ عبارت‌اند از اجزاء و قطعات توربین‌های بخار حدود ۹۴ میلیون دلار، شیر خشک صنعتی و فرآورده‌ها حدود ۱۹ میلیون دلار، پروفیل و مقاطع فولادی ۱۳ میلیون دلار، دارو ۱۱ میلیون دلار، تراکتور ۸ میلیون دلار و شیرآلات ۴ میلیون دلار بوده است. بیشترین کالاهای وارداتی از سوریه در سال ۱۴۰۰ عبارت‌اند از فسفات حدود ۲۷ میلیون دلار و مابقی سه میلیون دلار به ترتیب شامل اجزاء و قطعات موتورهای وسایط نقلیه، روغن‌زیتون، بذر پیاز و مواد مورد مصرف در عطرسازی بوده است.

ایران توانسته است روابط اقتصادی خود با سوریه را بهبود بخشد و صادرات ایران را در آنجا افزایش دهد. برای مثل ایران به تلاش‌های خود برای تشدید کنترل بر استان دیرالزور که به دلیل ثروت کشاورزی و نفت معروف است، ادامه می‌دهد؛ بنابراین، ایران از جنبه نظامی و اقتصادی برای جبران خسارات مادی که در دفاع از سوریه تضمین کرد، کار می‌کند. این در حالی است که روس‌ها بدون در نظر گرفتن منافع ایران و قراردادهای امضا شده با طرف سوریه، تلاش می‌کنند عمده سرمایه‌گذاری در سوریه به‌ویژه در زمینه نفت و گاز و بازسازی را در انحصار خود درآورند.

قراردادها و قراردادهای متضاد در برخی بخش‌ها، عمدتاً در حوزه نفت و گاز، بین ایران و روسیه ممکن است منجر به بروز اختلافاتی در این زمینه شود. اما با شروع جنگ اوکراین ایران از نهادها ی سوریه و عربی برای پوشش فعالیت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری‌های خود در دیرالزور استفاده کرده است. در همین حال، قراردادهایی را برای بازسازی مدارس، جاده‌ها و پل‌ها امضا می‌کند که توسط مقامات سوریه در دیرالزور تأیید شده است. به نظر می‌رسد حضور ایران در سوریه دیگر محدود به کنترل نظامی و سیاسی نیست. ایران بلند پروازی‌ها بزرگ‌تری دارد و از طریق سرمایه‌گذاری در بخش‌های گردشگری و تجارت، شروع به ترسیم استراتژی‌های جدیدی برای تسلط بر اقتصاد سوریه کرده است. همان‌طور که حسن النیفی سیاست مدار مصری به یک کد قدرت اشاره دارد حضور گردشگری و نظامی و سیاسی امنیتی

در سوریه چشم گیر است و ایران قدرت خود را در سوریه حفظ می کند عمق روابط ایران و سوریه ناگسستنی به نظر می رسد (Imami,2017:32).

اما اقتصاد سیاسی بین الملل که می توان آن را در قالب ژئوپلیتیک تحلیل کرد قدرت و رقابت در آن گفتمان سازی می شود. بر بنیاد عمق روابط ایران و سوریه، حضور اقتصادی با مبنای نظری هزینه فرصت با پشتوانه قدرت در سوریه امکان پذیر است.

۱-۴- توانایی منطقه‌ای ایران در سوریه

توانایی منطقه‌ای به کشورها کمک می کند بر تقسیماتی که مانع از جریان کالاها، خدمات، سرمایه، افراد و ایده‌ها می شود، غلبه کنند. این تقسیم بندی‌ها محدودیتی برای رشد اقتصادی به ویژه در کشورهای در حال توسعه است. گروه بانک جهانی به کشورهای مشتری خود کمک می کند تا یکپارچگی منطقه‌ای را از طریق زیرساخت‌های فیزیکی و نهادی مشترک ارتقا دهند. تقسیمات بین کشورها به دلیل جغرافیا، زیرساخت‌های ضعیف و سیاست‌های ناکارآمد مانع رشد اقتصادی است.

توانایی منطقه‌ای به کشورها اجازه می دهد بر این تقسیم بندی‌های پرهزینه غلبه کنند که بازار کالاها، خدمات و عوامل را یکپارچه می کند، بنابراین جریان تجارت، سرمایه، انرژی، مردم و ایده‌ها را تسهیل می کند. یکپارچگی منطقه‌ای را می توان از طریق زیرساخت‌های فیزیکی و نهادی مشترک ارتقا داد. به طور خاص، یکپارچگی منطقه‌ای مستلزم همکاری بین کشورها در موارد زیر است: تجارت، سرمایه گذاری و مقررات داخلی؛ زیرساخت‌های حمل و نقل، فناوری اطلاعات و ارتباطات و انرژی؛ سیاست‌های کلان اقتصادی و مالی؛ تأمین سایر کالاهای عمومی مشترک (مانند منابع طبیعی مشترک، امنیت، آموزش) همکاری در این زمینه‌ها اشکال مختلف نهادی، با سطوح مختلف تعهدات سیاسی و حاکمیت مشترک داشته است و در مناطق مختلف جهان اولویت‌های متفاوتی داشته است. توانایی منطقه‌ای می تواند به دستاوردهای اقتصادی قابل توجهی منجر شود. ادغام منطقه‌ای به کشورها اجازه می دهد: بهبود کارایی بازار؛ هزینه‌های کالاهای عمومی یا پروژه‌های زیربنایی بزرگ را به اشتراک بگذارید. ارزیابی تأثیر یکپارچگی منطقه‌ای بر تجارت و جریان سرمایه گذاری، تخصیص فعالیت‌های اقتصادی، رشد، توزیع درآمد اغلب دشوار است (Mueler, 2017: 133).

ایران در سال‌های اخیر بخش قابل توجهی از تمرکز خود در بازارهای صادراتی را به بازار کشورهای همسایه و منطقه اختصاص داده و در حالی که صادرات به کشورهای عربی مانند

عراق و امارات متحده عربی روند صعودی داشته اما در سوریه فعالیت‌های تجاری مشترک محدود بوده است. بررسی آمار و ارقام نشان می‌دهد پیش از بحران سوریه روابط تجاری دو کشور ایران و سوریه به بالای نیم میلیارد دلار رسیده بود، اما در سال‌های اخیر حجم تجارت دو کشور کاهش داشته است. این درحالی‌که است که اقتصاد سوریه بیش از گذشته نیازمند جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. در سال ۲۰۲۰ سهم جمهوری اسلامی ایران از بازار سوریه حدود ۳ درصد بوده و بر این اساس در این سال در رتبه هفتم در بین صادرکنندگان به سوریه قرار داشته است. این درحالی‌که است که بازار سوریه، نیازمند دریافت کالا و خدمات ایرانی است.

این در حالی است که با همراهی و علاقه‌مندی حاکمیت سوریه به حضور ایران در بازارهای این کشور روبه‌رو هستیم و افکار عمومی نیز به علت حمایت ایران در دوران جنگ، علاقه‌مند مصرف کالاهای ایرانی هستند. در دوران پسا بحران و بعد از خرابی‌های فاجعه‌بار، دولت و مردم سوریه همواره تأکید دارند اولویت سرمایه‌گذاری در زمینه‌های مختلف با کشورهایی است که در هشت سال گذشته در کنار سوریه بودند و از آن حمایت کردند.

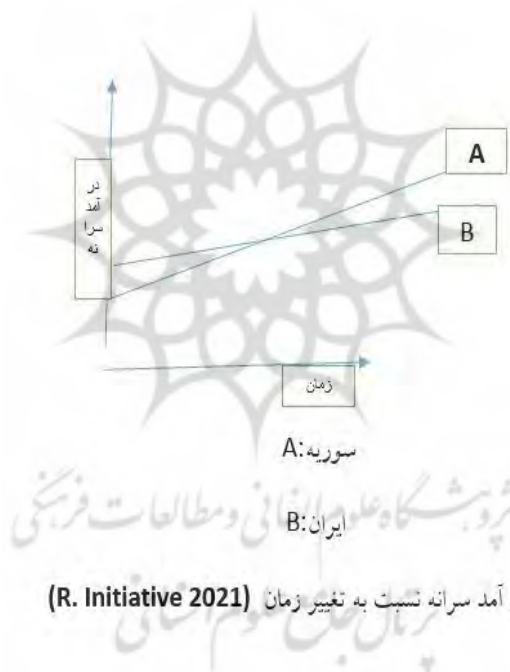
به‌رغم اینکه ما از لحاظ نظامی توانسته بودیم عملکرد خوبی داشته باشیم ولی متأسفانه از لحاظ اقتصادی از رقبای تجاری خود عقب ماندیم. بررسی آماری نشان می‌دهد میزان واردات سوریه از بازارهای جهانی از حدود ۱۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۸ به ۵ و نیم میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ کاهش پیدا کرده است. بر این اساس در سال ۲۰۲۰ بین کشورهای صادرکننده کالا به سوریه، ترکیه با صادرات بیش از ۱,۳ میلیارد دلاری خود، در رتبه اول، چین با ۱,۱ میلیارد دلار در رتبه دوم، امارات با ۹۶۸ میلیون دلار در رتبه سوم، مصر با ۲۳۵ میلیون دلار در رتبه چهارم، لبنان با ۲۳۳ میلیون دلار در رتبه پنجم، کره جنوبی با ۲۱۶ میلیون دلار در رتبه ششم، روسیه با ۱۸۷ میلیون دلار در رتبه هفتم و ایران با ۱۷۲ میلیون دلار در رتبه هفتم اصلی‌ترین صادرکنندگان کالا به سوریه هستند. در یک جمع‌بندی میزان صادرات ایران به سوریه طی ۱۱ سال اخیر با کاهش ۶۶ درصدی از ۵۱۶ میلیون دلار در سال ۸۹ به ۸۵ میلیون دلار در نیمه اول سال ۱۴۰۰ رسید (R. Initiative 2021:55)

ایران در سوریه فعالیت مستقیم اقتصادی دارد و همان‌طور که گفته شد تراز تجاری مناسبی با سوریه دارد اما بالا بردن تراز تجاری ایران با کشور سوریه با نگاهی هزینه فرصت مستلزم بالا بردن نرخ رشد و نقش عوامل تولید در رشد اقتصادی دو کشور است.

۲-۴- اهمیت نسبت نرخ رشد اقتصادی

رشد اقتصادی را می‌توان به معنای افزایش ارزش کالاها و خدمات تنظیم‌شده با تورم در طول زمان تعریف کرد. آمارشناسان به‌طور متعارف چنین رشدی را به‌صورت درصد افزایش تولید ناخالص داخلی حقیقی یا GDP تعریف می‌کنند.

عوامل تولید و بیان نقش هریک از آنها در رشد اقتصادی درک جایگاه نرخ رشد در مباحث رشد و توسعه اهمیت خاصی برخوردار است. در بین رشد شاخص‌ها رشد اقتصادی نسبت نرخ رشد تولید سرانه از اهمیت خاصی برخوردار است زیرا این نرخ تعیین‌کننده میزان درآمد سرانه یک کشور در آینده است. جدول زیر فقط نسبت نرخ توسعه را با کشور ایران مقایسه می‌کند چراکه پس از جنگ و ثبات نسبی احتمالاً دوباره در سوریه سرعت نرخ رشد اقتصادی سوریه از ایران پیشی خواهد گرفت.

شکل ۱. در آمد سرانه نسبت به تغییر زمان (R. Initiative 2021)

با توجه به این‌که تغییرات درآمد سرانه نسبت به تغییرات زمان نشان‌دهنده رشد درآمد سرانه است بنابراین شیب خطوط کشور سوریه و ایران نشان می‌دهد که امکان نرخ رشد بالا برای کشوری که در مراحل اولیه توسعه است بیش از مراحل بعدی است بر این بنیاد هرچند ایران در زمان صفر دارای درآمد سرانه بیش‌تری است اما با توجه به پایان جنگ سوریه امکان دارد این نرخ تغییر کند. ایران می‌تواند نسبت درآمد سرانه به‌دست‌آمده از سوریه را با حضور فعال

اقتصادی دگرگون کند ضمن آن که درآمد سرانه دیگر کشورها هم می‌تواند در نسبت توسعه نرخ کشور ایران نیز تأثیر بگذارد. البته این موضوع به درآمد سرانه کشورها بستگی دارد. هزینه و فرصت بین رشد اقتصادی و نرخ بهره. نسبت بدهی به تولید ناخالص داخلی یک معیار رایج و معنادار برای پایداری مالی است. زمانی که نرخ رشد تولید ناخالص داخلی اسمی از نرخ بهره اسمی تجاوز کند، دولت می‌تواند کسری اولیه متوسطی داشته باشد و در مقابل، زمانی که نرخ بهره از رشد اقتصادی فراتر رود، دولت باید مازادهای اولیه (درآمدها باید بیش از هزینه‌های برنامه باشد) به منظور تثبیت یا کاهش نسبت بدهی داشته باشد. زمانی که نرخ رشد اقتصادی و نرخ بهره یکسان باشد، تعادل اولیه نسبت بدهی را تثبیت می‌کند و مازاد اولیه آن را کاهش می‌دهد. این موضوع نشان می‌دهد که ایران می‌تواند بدهی‌های خود را به کشورهای سوریه انتقال دهد. دارایی‌های به‌دست‌آمده را در داخل کشور خود خرج کند. ضمن این که سوریه مسیر آبادانی را طی می‌کند ایران نیز از منفعت پرشتاب نسبت نرخ رشد اقتصادی در سوریه بهره‌مند می‌شود.

۳-۴. دلایل ورود اقتصادی ایران به سوریه و تهدیدات و چالش‌های همکاری اقتصادی

با فروکش کردن بحران در این کشور، اکنون دولت سوریه نیازمند آن است تا در دوره بازسازی، علاوه بر تقویت بخش‌های مهم اقتصادی و گسترش صادرات به سمت جذب سرمایه‌ی خارجی حرکت کند. حضور ایران در دوره بازسازی مزیت‌ها و فرصت‌های متعددی را به همراه خواهد داشت که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

این کشور می‌تواند سال‌ها نقش دروازه ورود ایران به جهان غرب، اتحادیه عرب و اتصال استراتژیک ایران به منطقه مدیترانه و غرب آسیا را داشته باشد. بندرها این کشور در مدیترانه می‌تواند مسیر بسیار مهمی برای صادرات نفت، گاز و کالاهای ایران به اروپا باشد.

سوریه می‌تواند، یک بازار بزرگ و متنوع برای انواع تولیدات و شرکت‌های ایرانی باشد. با توجه به تحریم‌های اعمال‌شده علیه این کشور تعداد زیادی از رقبای ایران از این بازار خارج شده‌اند. از طرف دیگر حاکمیت سوریه نیز علاقه‌مند رفع نیازهای خود با محصولات ایرانی است.

سوریه با قرار گرفتن در بلوک کشورهای تحریمی می‌تواند به یک شریک استراتژیک در تهاتر کالا با ایران تبدیل شود. ایران و سوریه با توجه به توانمندی‌های اقتصادی یکدیگر می‌توانند

تأمین نیازهای کالایی، صنعتی و فنی یکدیگر را از طریق تهاتر کالا و خدمات انجام دهند. این روابط قابلیت گسترش به سایر کشورهای تحریمی نیز دارد.

بخش صنعت و تولید سوریه قبل از شروع جنگ جایگاه مهمی در اقتصاد این کشور داشت و در دوران بعد از جنگ این بخش نیاز به تأمین تجهیزات صنعتی و تعمیرات در سطح گسترده دارد. این موضوع یک فرصت مناسب برای حضور متخصصان و تولیدکنندگان کالاهای صنعتی ایرانی است که با تأمین تجهیزات و تعمیرات کارخانه‌های صنعتی این کشور علاوه بر کسب درآمد کوتاه‌مدت، در بلندمدت نیز با تأمین قطعات و ارائه خدمات صنعت این کشور را در اختیار داشته باشند (خانوار، ۱۳۹۹: ۱۵).

مشکل عمده‌ای که در روابط اقتصادی با سوریه وجود دارد آن است که بازارهای ایران و سوریه نیازسنجی و ظرفیت‌سنجی مناسبی از یکدیگر ندارند؛ به عبارت دیگر عدم شناخت مناسب سبب عدم شکل‌گیری همکاری اقتصادی و تجاری میان دو کشور شده است. در کنار این مانع، مشکلات دیگری نیز مانع توسعه روابط اقتصادی با سوریه شده‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- مشکلات بانکی و موضوع جابه‌جایی پول بین ایران و سوریه
- موانع مربوط به مسیرهای ارتباطی جهت حمل و نقل جاده‌ای و دریایی و لجستیک آن
- نبود امنیت کامل در شهرهای مختلف سوریه
- آزاد نبودن رفت و آمد به این کشور برای تجار و سرمایه‌گذاران
- بوروکراسی پیچیده و عدم وجود نهاد تصمیم‌گیرنده و مسئول واحد در خصوص این کشور
- عدم اطلاع‌رسانی مناسب از فرصت‌های همکاری موجود میان دو کشور (Balache, 2018: 25-28)

۴-۴- فرصت‌ها و ظرفیت‌های همکاری اقتصادی ایران و سوریه

ایران به جهت موقعیت جغرافیایی که دارد قادر است از دریا، هوا و زمین صادرات به سوریه را انجام دهد تاجران ایرانی برای تجارت با سوریه به واسطه نیاز ندارند. یکی از افق‌های توسعه مناسبات تجاری و اقتصادی بین ایران و سوریه گسترش سرمایه‌گذاری‌های مشترک از سطح دو کشور به منطقه است که می‌توان گفت، با امضای موافقت‌نامه همکاری‌های راهبردی و بلندمدت اقتصادی میان ایران و سوریه این هدف نیز به راحتی قابل وصول خواهد بود. حضور ایران در سوریه همواره با تقدیر دولت و ملت این کشور همراه بوده است و اکنون که سوریه به

ثبات نسبی رسیده است علاوه بر گسترش مناسبات سیاسی، باید در زمینه گسترش مناسبات اقتصادی نیز گام برداشت.

بازارهایی مانند سوریه به دلیل همسانی و مشابهتی که با ظرفیت‌ها و توان تولیدی کشور ما دارند و همچنین به دلیل نزدیکی سیاسی و اجتماعی دو کشور راهبردی‌ترین ابزار در راستای توسعه اهداف بازرگانی و اقتصادی ایران به شمار می‌روند. افزون بر این سوریه دروازه ورود به بازار گسترده‌ای از سرزمین‌های عربی است. با ظرفیت صادرات مجدد از سوریه و مهم‌تر از آن ورود به اقتصاد این کشور از طریق سرمایه‌گذاری می‌توان با یک بازار ۳۵۰ میلیون نفری روبه‌رو شد. مناطق آزاد سوریه به دلیل موقعیت جغرافیایی این کشور و مجاورت آن با دریای مدیترانه، از اهمیت بازاری بالایی برخوردارند.

در حال حاضر سوریه دارای ۹ منطقه آزاد است: شهر دمشق، فرودگاه بین‌المللی دمشق، عذرا، طرطوس، لاذقیه، حسیا، یعربیه و حلب. سرمایه‌گذاری مشترک برای توسعه این مناطق آزاد یک ظرفیت اقتصادی برای کشور ایران است که در این زمینه مذاکراتی نیز صورت گرفته است. همچنین حلب که بزرگ‌ترین شهرک صنعتی غرب آسیا یعنی شیخ نجار را در خود جای داده، بر اثر جنگ تا بیش از ۶۰ درصد تخریب شده است و این نیز ظرفیت مناسبی روی صادرات خدمات و فنی مهندسی است. جمعیت ۲۲ میلیونی سوریه بازار مصرف بسیار بزرگی را در اختیار صادرکنندگان به این کشور قرار می‌دهد تا بتوانند با صادرات به سوریه تجارت خود را گسترش دهند. نفوذ سیاسی فرصتی را برای صادرات کالاهای ایرانی به سوریه فراهم آورده است. بازار سوریه یک بازار بکر صادراتی برای محصولات ایرانی است. با توجه به وضعیت کشور سوریه به دلیل تحریم‌های صورت گرفته و همچنین مصوبه هیئت دولت سوریه مبنی بر ممنوعیت واردات کالا از ترکیه و از سویی دیگر رقابتی‌تر شدن قیمت کالاهای تولیدشده در ایران، کالاهای ایرانی توان رقابتی بالایی با محصولات مشابه خارجی خود دارند. نایب‌رئیس سازمان توسعه تجارت اعلام کرد: می‌بایست ما به سمت حضور دائمی در سوریه برویم و در بازسازی صنایع این کشور نقش داشته باشیم. (ضیایی، ۱۴۰۱: ۴).

۴-۵- نقش تولید مشترک ایران و روسیه در رشد اقتصادی دولت سوریه

کشورهای عربی و اروپایی از مقاصد اصلی کالاهای صادراتی سوریه بوده‌اند. میوه، زیتون، روغن، نفت، گاز، فسفات، پارچه، صنایع غذایی، دارو و منسوجات از جمله کالاهای صادراتی مهم سوریه هستند که پیش از آغاز بحران به بیش از ۵۰ کشور صادرشده است. همچنین در

دوران پس از بحران و باوجود تحریم‌های آمریکا نیز بیشترین صادرات سوریه به کشورهای عربی و اروپایی بوده است. به طوری که از مجموع ۶۳۰ میلیون دلار صادرات سوریه در سال ۲۰۱۹ کشورهای عربستان سعودی، ترکیه، مصر، امارات، اردن، کویت، اسپانیا، آلمان و ایران صورت گرفته است سهم هر یک از این کشورها از صادرات سوریه نیز جدول زیر آمده است:

جدول ۱. آمار سهم صادرات به کشور سوریه

نام کشور	سهم کشور از صادرات سوریه درصد
عربستان سعودی	۲۳
ترکیه	۱۸/۴
مصر	۱۴/۳
امارت	۸/۵
اردن	۶/۸
کویت	۵/۴
اسپانیا	۲/۸
آلمان	۲/۶
ایران	۶/۵

افزایش تولید کالاهای مصرفی در سوریه می‌تواند موجب افزایش صادرات این کالاها شود. بازارهای کشورهای عربی و اروپایی ظرفیت بسیار مناسبی برای واردات کالاهای مصرفی سوریه دارند. میزان واردات اتحادیه اروپا و کشورهای جهان عرب در سال ۲۰۱۹ میلادی به این ترتیب بیش از ۲ تریلیون دلار و ۱٫۱ تریلیون دلار بوده است. بر همین اساس می‌توان بازارهای اتحادیه اروپا و کشورهای عربی را مقاصد صادراتی بسیار مناسبی برای کشورهای مختلف از جمله سوریه دانست. از آنجاکه جنگ داخلی سوریه تولید و صادرات را در این کشور دچار مشکل کرده است، این کشور قصد دارد با مشارکت کشورهای متحد، تولید و صادرات خود را افزایش بدهد؛ بنابراین این موضوع به معنای وجود یک فرصت اقتصادی بسیار مناسب برای ایران و سوریه است تا بتوانند با تولید و سرمایه‌گذاری‌های مشترک به تأمین نیاز داخلی سوریه و صادرات بپردازند.

سوریه علی‌رغم اینکه در تولید کالاهای مصرفی و نهایی توانمند است اما در محصولات صنایع بالادستی و میانی واردکننده است، سرمایه‌گذاری و تولید مشترک کالاهای مصرفی و تأمین مواد اولیه از صنایع بالادستی و میانی ایران علاوه بر افزایش صادرات خدمات فنی و مهندسی ایران به سوریه موجب گسترش بازارهای صادراتی ایران از طریق سوریه به کشورهای مختلف خواهد شد. همچنین از آنجاکه برخی از کشورهای عربی به دلایل سیاسی، روابط اقتصادی مناسبی با ایران ندارند، تولید مشترک می‌تواند راه‌حلی برای صادرات محصولات ایرانی از طریق سوریه به این کشورها باشد (صالحی، ۱۴۰۰: ۲).

موضوعی که می‌تواند به افزایش صادرات تولیدات مشترک ایران و سوریه کمک نماید آن است که این کشور از لحاظ جغرافیایی در غرب آسیا و سواحل مدیترانه دارای موقعیت جغرافیایی مناسبی است. این موقعیت جغرافیایی مناسب می‌تواند به افزایش صادرات به کشورهای اروپایی و آفریقایی منجر شود.

۵. راهبردهای پیشنهادی ایران در سوریه

ساخت مسکن و طرح‌های زیرساختی بر مبنای الگوی پیشنهادی بحران سوریه باعث تخریب منازل و آوارگی مردم از شهرها شده است و ساخت مسکن یک نیاز اساسی در دوره بازسازی به شمار می‌آید. با توجه به توانمندی ایران در تکمیل زنجیره تأمین مسکن در صورت عرضه زمین رایگان در قالب اجاره بلندمدت از طرف دولت سوریه و تجهیز منابع در قالب اوراق مشارکت یا صنایع یا صندوق زمین و ساختمان می‌توان اقدام به ساخت مسکن در سوریه کرد. کاهش مخاطرات تجاری و پوشش ریسک سیاسی: سوریه به علت ناامنی‌های نظامی و امنیتی، در نظام ارزیابی صندوق ضمانت صادرات ایران کشوری پر ریسک محسوب می‌شود و بخش خصوصی به علت نبود پوشش ریسک سیاسی حضور چندانی در سوریه ندارد. برای حل این مشکل می‌توان با اهرم کردن منابع صندوق توسعه ملی در قالب ارائه بیمه‌نامه و ضمانت‌نامه برای فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای محور مقاومت از جمله سوریه اقدام کرد.

تأسیس بانک توسعه‌ای ایران و سوریه. تجهیز منابع مالی در میان‌مدت و بلندمدت برای اجرای طرح‌های دوره بازسازی از طریق خلق پول بی‌ضابطه می‌تواند موجب تشدید تورم شود؛ اما می‌توان با هدایت نقدینگی موجود در سوریه و ایران از طریق اوراق قرضه در دو کشور و سپرده‌گذاری این منابع در بانک توسعه‌ای ایران و سوریه بدون استفاده از پایه پولی برای ساخت و تکمیل پروژه‌های سوریه، منابع مالی را تأمین کرد. همچنین می‌توان بخشی از

بدهی‌های دولت سوریه به جمهوری اسلامی ایران در قالب لیر سوریه را به‌عنوان آورده طرف سوری برای تشکیل این بانک مشترک به کار گرفت.

تأمین مالی بر مبنای اوراق بدهی: استفاده از ابزارهای تأمین مالی مبتنی بر اوراق بدهی، موجب تنوع‌بخشی در تأمین مالی پروژه‌های دوره بازسازی می‌شود. یکی از اوراق مناسب برای این دوره، اوراق است‌صناع یا سفارش ساخت است. از آنجاکه این اوراق قابلیت فروش در بازار ثانویه را دارد، نقد شوندگی مناسبی داشته و فرصت مناسبی را برای هدایت نقدینگی موجود در ایران و تأمین مالی طرح‌های پیمانکاری ایجاد می‌کند.

استفاده از ظرفیت صندوق سرمایه‌گذاری پروژه: تأمین مالی پروژه‌های نیمه‌تمام، نوسازی و بازسازی برخی طرح‌های عمرانی دوره بازسازی سوریه از موضوعاتی است که در دوره بازسازی یک نیاز جدی به حساب می‌آید که می‌تواند از روش صندوق سرمایه‌گذاری پروژه محقق شود. در این روش دارایی‌های موجود در یک پروژه نیمه‌تمام یا نیازمند بازسازی به‌عنوان وثیقه، امکان تأمین مالی از مردم را برای تکمیل پروژه فراهم می‌آورد (اندیشنده سحاب، ۱۴۰۰: ۱۱-۱۳).

۱-۵- اهمیت تمرکز فعالان ایرانی در اقتصاد سوریه بر روی سرمایه‌گذاری

با توجه به اینکه سوریه قبل از جنگ کشوری با بازار گسترده بوده و توان تأمین نیازهای خود را داشته است در حال حاضر تقاضای زیادی در بازار این کشور وجود دارد و با توجه به تنوع بالای این نیازها، صادرکنندگان ایرانی می‌توانند بازار محصولات خود را در این کشور توسعه دهند. کالاهای ایرانی در بازارهای سوریه ناشناخته‌اند و کیفیت بسیاری از محصولات ایرانی در مقایسه با کشورهای عربی و ترکیه‌ای، بیشتر است (اندیشنده اقتصاد مقاومتی، ۱۴۰۰: ۳۶).

لذا بررسی این بازار به فعالان اقتصادی کمک می‌کند تا بازار جدیدی را برای محصولات خود پیدا کنند. بعد از بحران سوریه و نقش‌آفرینی فعال ایران در این کشور، دولت سوریه اعلام کرده است که اولویت همکاری بین‌المللی سوریه با سه کشور ایران، چین و روسیه خواهد بود. در حال حاضر روسیه در قالب بخش دولتی وارد سوریه شده و در پروژه‌های نفت و پتروشیمی سرمایه‌گذاری کرده است. چین هم هنوز پشتیبانی از حضور شرکت‌هایش را در سوریه اجرایی نکرده است و موضوع تحریم‌های آمریکا و اتحادیه اروپا در این میان مطرح است. این شرایط باعث شده تا شرکت‌های ایرانی موقعیت بهتری برای حضور در این بازار داشته باشند. شرکت‌های ایرانی که توان تجاری لازم صادرات کالا یا خدمات را دارا باشند

می‌توانند با افتتاح شعبه نمایندگی خود در سوریه و یا تأسیس شرکتی مشترک با طرف‌های سوری اقدام به طراحی سازو کار حضور بلندمدت در این کشور و بازاریابی محصولات خود کنند. هرکدام از این دو روش مزایای خود را دارد که تجار می‌توانند با بررسی شرایط، نسبت به آن‌ها اقدام کنند. بازارهایی مانند کشور سوریه که دارای سابقه صنعتی هستند و در شرایط بازسازی پس از جنگ قرار دارند، بازار مناسبی برای صادرات کالاهایی همچون مواد اولیه و واسطه‌ای هستند. سرمایه‌گذاری و تولید مشترک باهدف تکمیل زنجیره ارزش منطقه‌ای نیز در حفظ بازار صادراتی (پایدارسازی صادرات) مؤثر است. یکی از روش‌های تکمیل زنجیره ارزش منطقه‌ای، صادرات قطعات و مونتاژ کالا در کشور موردنظر باهدف فروش در بازار مقصد یا صادرات مجدد است (حاجیلو و خانوار، ۱۳۹۹) به عبارت دیگر صادرات قطعات از ایران با یک code-HS معین (اسمبل کردن و یا تغییر شیوه بسته‌بندی و درنهایت تولید محصول نهایی سبب خواهد شد که عملاً فروش آن محصول در بازار هدف با موانع کمتری همراه باشد (به دلیل حمایت از تولیدات داخلی در کشور مقصد) و ثانیاً صادرات آن محصول (با یک code-HS متفاوت) بانام کشور موردنظر رخ دهد.

در این صورت صدور گواهی مبدأ به نام ایران که در برخی موارد مانع صادرات مجدد است، ممکن نیست و امکان صادرات محصولات از آن کشور به سایر بازارها (با تعرفه و موانع کمتر) و حتی فروش از طریق فروشگاه‌های اینترنتی بین‌المللی و منطقه‌ای فراهم می‌شود. تأسیس شرکت در کشور موردنظر و انتقال بخشی از انتهای خط تولید (با مصرف انرژی و نیروی کار اندک) به آن کشور لازمه انجام این کار است.

۲-۵- آسیب‌پذیری‌های کلیدی سوریه و ایران

سوریه در معرض حوادث شدید بارندگی است که اغلب بیش از ۵۰ میلی‌متر در ساعت است که باعث سیل می‌شود و خسارت شدیدی به انسان‌ها، دام‌ها و کشاورزی وارد می‌کند. سوریه در طول تابستان و بهار در معرض امواج گرما قرار دارد، زمانی که دمای هوا حدود ۵ درجه سانتی‌گراد بالاتر از میانگین ماهانه افزایش می‌یابد. امواج گرما می‌تواند متوسط باشد، جایی که دما ۵-۷ درجه سانتی‌گراد افزایش می‌یابد، و شدید، جایی که افزایش به ۸-۱۰ درجه سانتی‌گراد بالاتر از میانگین می‌رسد (Al-orabi, 2021: 87).

سوریه همچنین در معرض امواج سرد قرار دارد، به‌ویژه در طول زمستان و گاهی اوقات در فصول انتقالی، زمانی که دما صفر یا کمتر است. تعداد وقوع یخبندان از سال به سال متفاوت

است. یخبندان تشعشعی در فصل بهار رخ می‌دهد. خشک‌سالی‌ها از نظر تعداد افراد آسیب‌دیده از سال ۱۹۰۰ در زمره بدترین بلایای طبیعی سوریه قرار گرفته است. به‌عنوان مثال، خشک‌سالی سال ۲۰۰۸ بیش از ۱,۳ میلیون نفر را تحت تأثیر قرارداد و گزارش ارزیابی جهانی در سال ۲۰۰۹ تخمین زد که حدود ۱۰ درصد از جمعیت سوریه در معرض خشک‌سالی قرار دارند. با توجه به آسیب‌های اقلیمی که سوریه با آن دچار است این فرصت برای ایران فراهم است که به دلیل مباحث اقلیمی ضمن مدیریت آب فرصت کافی برای ارسال محصولات کشاورزی خود به بازارهای سوریه فراهم کند (Wada, 2012: 44).

جمهوری اسلامی ایران با وسعتی در حدود ۱۶۴۸۰۰۰ کیلومترمربع و آب‌وهوای خشک و نیمه‌خشک در جنوب غربی آسیا واقع شده است. بیش از نیمی از سرزمین ایران را کوه‌ها تشکیل می‌دهد که یک چهارم آن را دشت‌ها و بیابان‌ها و کمتر از یک‌چهارم آن را زمین‌های قابل کشت تشکیل می‌دهد. جمعیت تا سال ۲۰۲۰ بیش از ۸۵ میلیون نفر است. مشخصه اقتصاد ایران بخش هیدروکربنی، کشاورزی، خدماتی و همچنین حضور قابل‌توجه دولت در بخش تولید و خدمات مالی است.

در مسیر ارتقای سطح تبادلات ایران و سوریه چالش‌هایی وجود دارد که مانع افزایش صادرات و همکاری اقتصادی دو کشور شده است؛ از مهم‌ترین این چالش‌ها نبود مسیر ترانزیتی مشخص برای صادرات، ضعف شدید تبادلات بانکی بین دو کشور، عدم وجود بیمه برای سرمایه‌گذاری و صادرات، عدم شناخت بازار سوریه از سوی تاجران ایرانی و همچنین ناآشنایی فعالان اقتصادی سوریه با کالاهای ایرانی است. در این بین دولت که موظف به مهیاسازی بسترهای لازم جهت حضور فعال بخش‌های خصوصی و دولتی ایران در بازار سوریه است، توجهی به این امر نکرده است و بیشتر سفرهای مسئولان ایران به سوریه جنبه سیاسی و امنیتی داشته و توجه به موضوعات اقتصادی بین تهران - دمشق مغفول مانده است. از تجربه‌های تلخ اقتصادی در دولت، به هنگام تحریم اقتصادی قطر با محوریت عربستان سعودی و چند کشور عربی رخ داد. در پی تحریم قطر، فضایی بسیار مناسب و مساعد برای نقش‌آفرینی حداکثری اقتصادی ایران برای تأمین مایحتاج موردنیاز این کشور، فراهم شد اما متأسفانه در این عرصه، کشور ترکیه با هوشمندی و برنامه‌ریزی دقیق‌تر، گوی سبقت را از ایران ربود و سود به‌مراتب قابل‌توجه و افزون‌تری را به نسبت ایران از قطر نصیب خود کرد.

بعید نیست در زمان حاضر نیز، به واسطه بی‌تحرکی دولت در مهیاسازی بستر مساعد برای تاجران ایرانی، جایگاه فعلی ایران در سوریه به‌وسیله دیگر رقبای منطقه و فرا منطقه ربوده شود. با تمام موارد یاد شده، سوریه دارای بازاری ۴۰۰ میلیارد دلاری است و تنها حضور ایران در بخش ساختمان‌سازی سوریه، می‌تواند ظرفیت اشتغال برای ۲۸۰ هزار نیروی کار ایرانی فراهم کند. می‌توان با استفاده از ظرفیت اقتصادی سوریه، تحول بزرگی را در عرصه اقتصاد داخلی و به‌ویژه در راستای راهبرد «جهش تولید» ایجاد کرد. (میرشکاری، ۱۳۹۹: ۱۳).

ایران از نظر ذخایر گاز طبیعی در رتبه دوم جهان و از نظر ذخایر اثبات‌شده نفت خام رتبه چهارم را دارد و با وجود تنوع نسبی برای یک کشور صادرکننده نفت، فعالیت‌های اقتصادی و درآمدهای دولت همچنان به درآمدهای نفتی وابسته است و بنابراین نوسان داشته است. خشک‌سالی یکی دیگر از مخاطرات طبیعی است که بیشتر ناشی از سوء مدیریت منابع آب است.

همچنین مناطق مرکزی و شرقی کشور عمده‌ترین مناطق تحت تأثیر طوفان شن هستند. برخلاف طوفان شن، طوفان گردوغبار بیشتر در استان‌های غربی پخش می‌شود. عمدتاً از مناطق وادی عراق و عربستان سعودی در نتیجه حوضچه‌های تخریب‌شده سرچشمه می‌گیرد. اما آن چیز که برای ایران وضعیت آبی ایران مسجل است این است که ایران مشکل آب ندارد و فقط مشکل مدیریت آب دارد.

نقش مثبت زمین فقط به تولید محصولات کشاورزی ختم نمی‌شود بلکه وجود زمین مناسب از نظر جاده‌سازی و نیز وجود رودخانه‌ها و دسترسی به دریا از کاهش هزینه حمل‌ونقل، عامل مؤثری در تسهیل ارتباطات در کشور است. اندیشمندان توسعه بر اهمیت گسترش ارتباطات، به‌خصوص جاده‌سازی در کشورهای در حال توسعه تأکید دارند.

به نظر آن‌ها گسترش ارتباطات امکان ایجاد یک اقتصاد ملی و فراملی را فراهم می‌کند. کشور سوریه از مسیرهای ارتباطی مناسبی بهره‌مند نیست ایران می‌تواند ضمن بهره‌برداری از تخصص‌های خود در ایجاد ارتباطی داخلی سوریه یک طرح جاده‌ای ویژه زمینی دریایی را از ایران به سوریه و از آنجا به اروپا و برعکس را در ایجاد کند مانند کاری که هند در پروژه مسیر بین‌المللی ترانزیت شمال-جنوب (INSTC) یا چین در ابتکار کمربند جاده انجام داد.

با حذف احتمالی ایران از مسیر جاده ابریشم جدید ایران می‌تواند در کریدور شمال جنوب هند یک مسیر ارتباطی را از عراق به مدیترانه برساند. با توجه به تضاد منافی و رقابت جهانی

که میان آمریکا و چین و به تبع آن میان هند و چین است ایران می تواند نقش فعال تری را در صحنه شطرنج جهانی بازی کند. اهمیت شبکه‌ها ارتباطی در اقتصاد سیاسی جهان به حدی است که به رگ‌های بدن یک موجود زنده تشبیه کرده‌اند. عدم شبکه‌ای ارتباطی مناسب موجبات عقب‌ماندگی کشور را فراهم می‌کند. ایران می‌تواند در فضای جغرافیایی سیاسی سوریه و ژئواکونومیکی منطقه در سوریه سرمایه‌گذاری کند.

منبع زیرزمینی و نقش برجسته آن مناسبات قدرت در عرصه بین‌المللی را دچار تغییر و تحول نموده است. با توجه به اتمام دوره جنگ سوریه، ایران می‌تواند در افزایش تولید خود جهت ارائه به بازارهای سوریه اقدام کند. ایالات متحد بعد از جنگ دوم جهانی بود که سوار بر اقتصاد سیاسی جهان گردید. اگر از منظر قیاسی نگاه کنیم ایران این فرصت ظرفیت را دارد که در بازار سوریه هزینه کند. نقش منابع زیرزمینی از دو روش در افزایش تولید مؤثر است ابتدا به بازار اقتصادی مقدار مصرف بسیاری از منابع زیرزمینی مانند نفت و گاز و آهن‌آلات، سیمان و اقسام فلزات و مصالح ساختمانی می‌تواند بیشترین بازده را برای ایران داشته باشد. بنابراین با توجه منابع زیرزمینی غنی در بحث ساخت‌وساز در ایران و سوریه، ایران هم می‌تواند در بحث صادرات و هم در بحث کمک صنعتی منافع خوبی را از قبال روابط خود با سوریه را به دست آورد. همراه با رشد اقتصادی و به‌خصوص در مراحل اولیه آن به علت حجم کم سرمایه در داخل نیاز به ماشین‌آلات و ابزار در سوریه زیاد می‌شود.

کیندل برگر اندیشمند اقتصاددان و استاد دانشگاه اهل ایالات متحده آمریکا بود. او برای نظریه‌اش در روابط بین‌الملل که به نظریه ثبات هژمونی مشهور است شناخته می‌شود. کیندل برگر همچنین یکی از معماران اصلی طرح مارشال بعد از جنگ دوم جهانی بود. او بر این عقیده بود در کشورهای جنگ‌زده و کم‌تر توسعه‌یافته به‌خصوص در مرحله اولیه رشد به دلیل محدودیت سایر عوامل تولید، نظیر سرمایه، فناوری و در بسیاری موارد نیروی کار متخصص، نقش زمین به‌عنوان تنها عامل موجود پررنگ‌تر می‌شود.

اما زمانی که از هزینه فرصت‌های اقتصادی نام‌برده می‌شود با سه استاندارد مقایسه‌ای روبه‌رو می‌شویم هزینه فرصت از منظر استاندارد جهانی، هزینه فرصت مقایسه‌ای با دیگر کشورها و یا هزینه فرصت مقایسه زمانی، اما به نظر می‌رسد در مورد اقتصاد سیاسی و در روابط کشورها هزینه فرصت مقایسه‌ای استاندارد دقیقی را ارائه ندهد و بهترین راهبرد هزینه فرصت بر مبنای استاندارد توان اقتصادی کشور مبدأ است.

در موضوع اقتصاد سیاسی ایران در روابط بین ایران و سوریه، مقایسه بین ایران و کشورهای رقیب در منطقه مانند مقایسه ایران با ترکیه نمی‌تواند مقایسه دقیقی باشد چرا که تولید ناخالص آنها با هم متفاوت است. زمین در تعیین مقدار تولید ملی عامل مؤثری است: اما به لحاظ ثابت بودن نمی‌تواند عامل مؤثری در افزایش آن در طول زمان (رشد اقتصادی) به حساب آید به عبارت دیگر فرض بر این است که با توجه به سطح فناوری موجود در جامعه، از عوامل تولید در حد بهینه استفاده می‌شود. بنابراین با فناوری موجود مقدار زمین ثابت فرض می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری

سوریه و ایران رابطه‌ی سیاسی و اقتصادی بسیار دوستانه‌ای دارند که همین امر، کار تجارت محصولات ایرانی را راحت‌تر می‌کند. صادرات به سوریه ۵۰۰ میلیون تومان سرمایه اولیه نیاز دارد که نسبت به کالای صادراتی طی ۶ ماه تا ۱ سال بازگردانی می‌شود. محصولات ایرانی مثل مصالح ساختمانی و ماشین‌آلات ساختمانی در این کشور بازار پر تقاضایی دارند. جمهوری اسلامی ایران با وجود ارتباطات گسترده سیاسی و نظامی با کشور سوریه به دلیل حضور و از خودگذشتگی‌های رزمندگان ایرانی مدافع حرم از جایگاه ویژه‌ای در کشور سوریه برخوردار است و دولت سوریه مشتاق روابط اقتصادی و استفاده از کالاهای ایرانی در آن کشور هستند، ایران می‌تواند با برنامه‌ای منسجم و از طریق یک نهاد متمرکز در سوریه حضور فعال و مستمر داشته باشد و علاوه بر کسب منافع اقتصادی برای خود، به خنثی‌سازی برنامه‌های دیگر کشورها همچون آمریکا بپردازد. داشتن یک طرح جامع و ایجاد یک نهاد متولی قدرتمند می‌تواند گسترش تبادلات اقتصادی در سطح منطقه را در پی داشته باشد و به اهدافی از قبیل ارتقای امنیت و رفاه در سطح ملی و منطقه‌ای، افزایش اشتغال، ایجاد بازار صادراتی برای کالای ایرانی، تأمین مواد اولیه برای صنایع داخلی، خروج از رکود از طریق رشد صادرات، بی‌اثر شدن تحریم‌ها و تأمین امنیت غذایی کشور دست یابد.

با توجه به مشکلات موجود بر سر راه حضور جمهوری اسلامی ایران در اقتصاد سوریه، نیاز است تا برای دوره بازسازی سوریه و تقویت تجارت خارجی با این کشور، اقداماتی صورت گیرد. در ابتدا باید به صورت کوتاه مدت به سوریه کمک کرد. در این راستا، برنامه‌هایی مانند بهبود تجارت کالا بین دو کشور با اولویت راهبرد هزینه فرصت با اولویت به ظرفیت‌های موجود واردات کالا از سوریه، اجرای سیاست خرید تضمینی در سوریه برای تأمین برخی کالاهای اساسی وارداتی ایران، ارائه خدمات زیرساختی تجارت پیشنهاد می‌شود. سپس برای

افزایش نقش آفرینی جمهوری اسلامی در آینده سوریه، راهکارهایی اقتصادی از جمله ساخت مسکن، تأمین مالی بر مبنای اوراق بدهی، تأسیس بانک توسعه‌ای ایران و سوریه ارائه شده است.

منابع

۷. امید، علی (۱۳۸۶). «چیستی و چگونگی سیاست خارجی مقایسه‌ای: مطالعه موردی روابط ایران و سوریه» مطالعات خاورمیانه، دوره چهاردهم و پانزدهم، شماره ۱-۴.
۸. اندیشکده اقتصاد مقاومتی (۱۴۰۰). بررسی ظرفیت‌ها و فرصت‌های همکاری اقتصادی ایران با سوریه، فروردین ۱۴۰۰.
۹. اندیشکده سحاب (۱۴۰۰). الگوی نقش آفرینی جمهوری اسلامی ایران در دوره بازسازی سوریه، راهبردهایی برای حضور منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در دوره بازسازی سوریه در حوزه اقتصادی، جامعه اندیشکده‌ها.
۱۰. خانوار، محمدمهدی (۱۳۹۹). دلیل اقتصادی برای حضور ایران در سوریه، خبرگزاری تسنیم.
۱۱. خانوار، محمدمهدی و حاجیلو، حسین (۱۳۹۹). راهکار گسترش نفوذ منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و توانمندسازی محور مقاومت با استفاده از ظرفیت دوران بازسازی سوریه، هفتمین همایش سالانه اقتصاد مقاومتی.
۱۲. سیمبر، رضا، اسماعیلی، علی. (۱۳۹۲). «علل شکل‌گیری و تداوم اتحاد ایران - سوریه ۲۰۰۰-۱۹۷۹»، سیاست جهانی، دوره دوم، شماره ۲.
۱۳. صالحی، امیرحسین (۱۴۰۰). تولید مشترک فرصت اقتصادی کم‌نظیری برای افزایش همکاری ایران و سوریه است، خبرگزاری فارس.
۱۴. ضیایی، رستم (۱۴۰۱). سقوط ۶۶ درصدی صادرات ایران به سوریه در یک دهه اخیر. اندیشکده دیپلماسی اقتصادی دانشگاه امام صادق (ع) در روزنامه ایران.
۱۵. کتاب سبز سوریه. (۱۳۸۷). تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
16. Al-Yousif, Y. K. (1997). Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence from the Arab Gulf Countries. *Applied conomics*, 29 (6), 693-697
17. <https://doi.org/10.1080/000368497326624> Balassa, B. (1985). Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries After the 1973 Oil Shock. *Journal of Development Economics*, 18, 23-35. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(85\)90004-5](https://doi.org/10.1016/0304-3878(85)90004-5)
18. Al-Orabi, Mina.(2021). Responsibility to Protect' Is One More Casualty of the Syrian War, <https://foreignpolicy.com/2021/06/14/syria-war-unsecurity-council-responsibility-to-protect-r2p-humanitarian-intervention- assad-russia-human-rights- civilians> SCPR (Syrian Center for Policy Research). 2014. "Alienation and Violence: Impact of Syria Crisis Report.

19. Aka, B. F. (2007). Relative Effects of Private and Public Investment on Côte D'Ivoire's Economic Performance. *Applied Econometrics and International Development*, 7 (1), 151- 158
20. Alhajhoj, H. (2007). Exports and Economic Growth in Saudi Arabia: A VAR Model Analysis. *Journal of Applied Sciences*, 7(23), 3649-3658. <https://doi.org/10.3923/jas.2007.3649.3658>
- Aliyu, S. U. (2009). Impact of Oil Price Shock and Exchange Rate Volatility on Economic Growth in Nigeria: An Empirical Investigation. *Research Journal of International Studies* (11), pp. 4-15
21. Balanche, F. (2018). *Sectarianism in Syria's civil war*. Washington Institute for Near East Policy.
22. *Contemporary Overview*, edited by Philip G. Kreyenbroek and Stefan Sperl. Routledge
23. Gelbart, Jonathan. (2010). "The Iran-Syria Axis: A Critical Investigation". *Stanford Journal of International Relations*, Vol.12, No.1.
24. Imami, K. & Adibpour, M. (2017). Oil Income Shocks and economic Growth in Iran. *Economic Modelling* (29), 1774-1779.
25. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2017.05.035>
26. Maltzahn, Nadia. (2013). *the Syria-Iran Axis, Cultural Diplomacy and International Relations in The Middle East*. London: I.B. Tauris & co Ltd.
27. Mueller, H. L. Piomentese, and A. Tapsoba. (2017). "Recovery from Conflict: Lessons of Success. Policy Research Working Paper 7970, World Bank, Washington, DC
28. REACH Initiative. (2021). "Migration Trends and Patterns of Syrian Asylum Seekers Travelling to the European Union. Assessment Report. REACH, Geneva.
29. Syria Public Health Network. (2016). "Syria's Health: An Overview of Current knowledge and Policy Priorities.
30. https://syriahealthnetwork.files.wordpress.com/2016/02/syria-health-policy-brief_london-conf_final-3rdfebruary2016.pdf.
31. Sparrow, A. (2014). *Syria's polio epidemic: the suppressed truth*. The New York Review of Books.
32. United Nations. (2016) "Whole of Syria: Who Does What Where per Governorate. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, Syrian Arab Republic.
33. World Bank (2017), *The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria*
34. Wisor, Scott. (2021). *Military intervention in Syria is not the answer to widespread suffering*. available at:
35. <https://www.birmingham.ac.uk/research/perspective/military-intervention-in-syria.aspx>